

JAN K. OSTROWSKI

PLAC KRÓLEWSKI W NANCY UWAGI O GENEZIE ARCHITEKTURY I TREŚCIACH IDEOWYCH*

Mogłoby się wydawać, że na temat *Placu Królewskiego* w Nancy powiedziano już wszystko lub prawie wszystko. Sam król Stanisław zadbał o upamiętnienie swego wielkiego dzieła, publikując w 1753 r. bogaty zestaw projektów Emanuela Héré¹, uzupełniony później równie wspaniałym wydawnictwem Jean Lamoura, dotyczącym jego krat i bram². Mniej efektowną, ale równie cenna pozycja to rachunki wydatków królewskich na cele publiczne, obejmujące również budowę placu³. W ten sposób, pomimo zniszczenia archiwum Leszczyńskiego i oryginalnych rysunków Héré, współczesny historyk dysponuje bogatym materiałem źródłowym z pierwszej ręki. Na temat placu istnieje również bogata literatura. Prace monograficzne badaczy francuskich (Ch. Pfister⁴, P. Lavedan⁵, P. Marot⁶) i polskich (W. Ostrowski⁷, P. Hordyński⁸) oraz syntetyczne opracowania z zakresu historii urbanistyki⁹ omawiają szczegółowo takie zagadnienia, jak geneza i ewolucja projektu, dzieje budowy, kompozycja zespołu i archi-

tektura poszczególnych budowli, treści ideowe związane z placem, wreszcie jego miejsce w dziejach urbanistyki europejskiej.

Dopiero jednak badania Julii Rau Gräfin von der Schulenburg¹⁰ oraz prowadzone niezależnie, choć nieco później, moje własne zwróciły uwagę na całą twórczość Héré i lotaryński mecenat króla Stanisława, stanowiące tło, bez którego istotne aspekty artystyczne *Placu Królewskiego* nie mogą być w pełni zrozumiałe¹¹.

Warto na wstępie przypomnieć w kilku słowach wygląd i dzieje placu. Interesujące nas założenie oparte jest na wydłużonej osi północ-południe, tworząc dogodnie połączenie dwóch pierwotnie oddzielnych części miasta: średniowiecznej *Vielle Ville* i założonej w 1556 r. *Ville Neuve*. Wspomnianą oś otwiera od północy *Palais de l'Intendance*, dawna siedziba przedstawiciela króla Francji, z galeriami tworzącymi przed jego fasadą owalny placyk, tzw. *Hémicycle*. W ten sposób nowa

* Praca była referowana 10 maja 1979 r. na posiedzeniu Komisji Teorii i Historii Sztuki Oddziału Krakowskiego PAN oraz 11 września tegoż roku na Międzynarodowym Kongresie Historii Sztuki w Bolonii.

¹ Emmanuel Héré, *Plans et élévations de la Place Royale de Nancy et d'autre' édifices qui l'environnent, batie par les ordres du Roy de Pologne, Duc de Lorraine...*, Paris 1753.

² Jean Lamour, *Recueil des ouvrages de serurerie que Stanislas le Bienfaisant, Roi de Pologne, Duc de Lorraine et de Bar a fait poser sur la Place Royale de Nancy...*, Paris 1767.

³ (Nicolaus-Leopold Michel), *Compte général de la dépense des édifices que le Roi de Pologne, Duc de Lorraine et de Bar a fait construire pour l'embellissement de la ville de Nancy...* Lunéville 1759 (inne wydania: 1761, 1762, 1765).

⁴ Christian Pfister, *Emmanuel Héré et la Place Royale de Nancy*. [w:] *Mémoires de l'Académie de Stanislas*, 1906, s. 1 n.

⁵ Pierre Lavedan, *La Place Royale de Nancy et son influence*, „La vie urbaine” 1952, s. 250 nn.

⁶ Pierre Marot, *La genèse de la Place Royale de Nancy*. „Annales de l'Est”, 1954, s. 45 nn; tenże, *La Place Royale de Nancy, image de la réunion*

de la Lorraine à la France. Du monument du Bien-aimé à la statue du Bienfaisant. Nancy 1966.

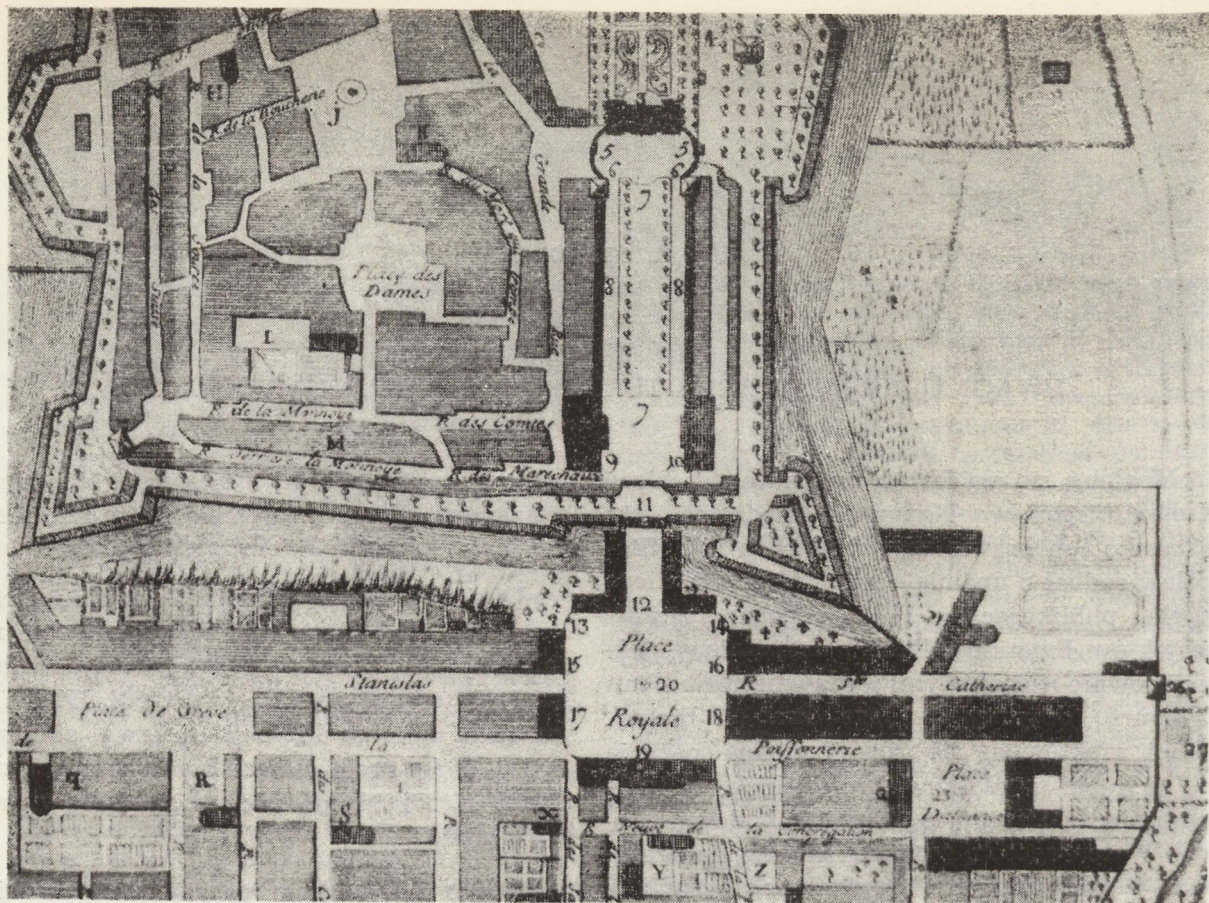
⁷ Waclaw Ostrowski, *Działalność urbanistyczna Stanisława Leszczyńskiego w Nancy i jej pozycja w dziejach budowy miast*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” (dalej „KAIU”), II: 1957, z. 1.

⁸ Piotr Hordyński, *Zespół architektury Placu Królewskiego w Nancy fundacji Stanisława Leszczyńskiego. Geneza, wartości artystyczne, program ideowy*. [w:] *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace z historii sztuki*, 9, 1971, s. 157 nn.

⁹ Np. Albrecht E. Brinckmann, *Stadt und Monument*. Berlin 1908; tenże, *Standtbaukunst*, Berlin b. d. (1920); Pierre Lavedan, *Histoire de l'urbanisme*. Paris 1941—1952.

¹⁰ Julia Rau-Gräfin v. d. Schulenburg, *Emmanuel Héré. Premier architecte von Stanislaus Leszczyński in Lothringen (1705—1763)*. Berlin 1973.

¹¹ Powstanie niniejszych uwag usprawiedliwia przy tym fakt, że moja dotychczasowa praca nie dotyczyła bezpośrednio *Placu Królewskiego*, a Julia Rau, będąc świadomą większości przytoczonych niżej faktów, nie wyciągnęła z nich — moim zdaniem — wszystkich właściwych wniosków.

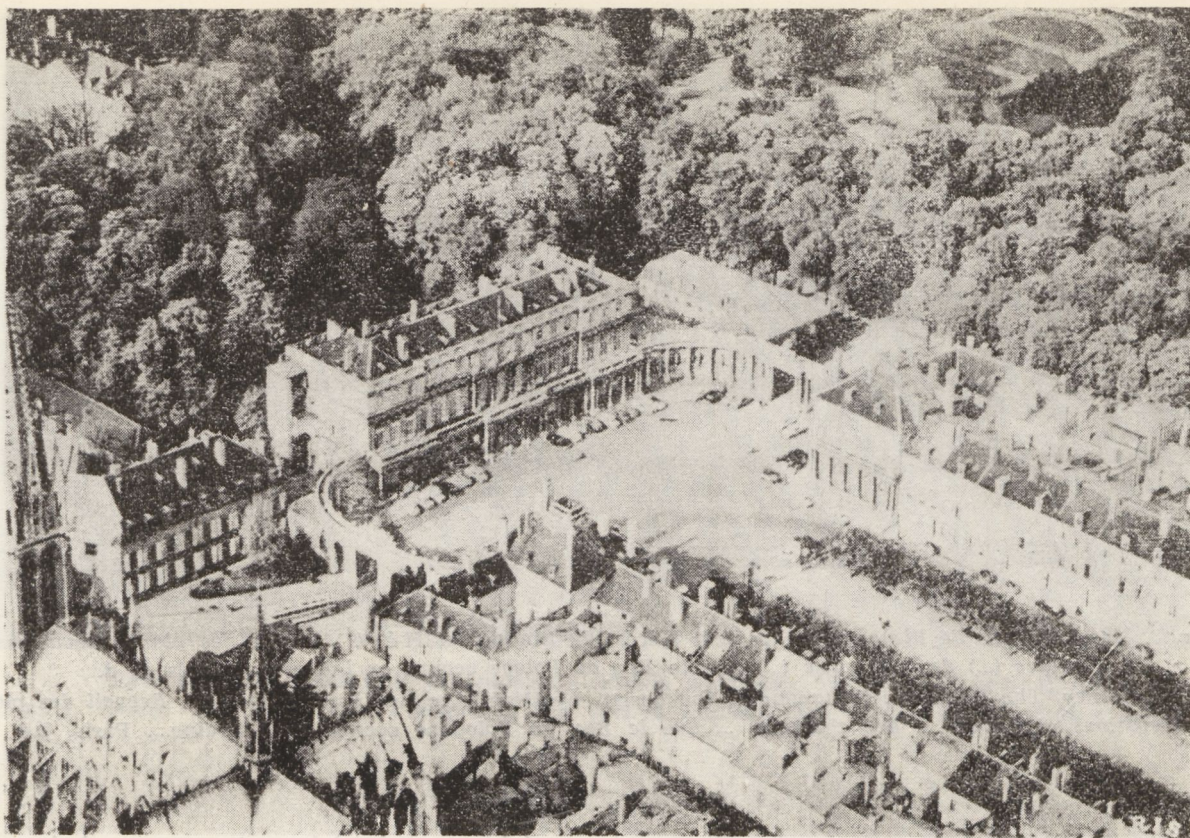

Ryc. 1. Nancy. Plac Królewski — plan. [Nicolas Leopold Michel], *Compte général de la dépense...*, Lunéville 1759

Fig. 1. Nancy. The Place Royale — plan. Acc. to [Nicolas Leopold Michel], *Compte général de la dépense...*, Lunéville 1759

budowla, powstała na miejscu zburzonego skrzydła pałacu książąt lotaryńskich, łączy się z o wiele starszym, wydłużonym placem *La Carrière*, służącym niegdyś jako miejsce turniejów rycerskich. Został on organicznie wkomponowany w powstającą strukturę urbanistyczną przez ujednoczenie fasad stojących przy nim domów. Od południa *Carrière* wpada w wąską gardziel przejścia pomiędzy dawnymi bastionami miejskimi, zamkniętą łukiem triumfalnym, przed którym otwiera się krótka uliczka, wychodząca na właściwy kwadratowy Plac Królewski. Pośrodku placu znajdował się pierwotnie pomnik Ludwika XV (od 1831 r. stoi tam pomnik Leszczyńskiego). Południowy bok placu wypełnia wydłużona fasada ratusza, pierzeje wschodnią i zachodnią — cztery identyczne dwupiętrowe pałace. Jedynie pierzeja północna ukształtowana jest na innych zasadach: składają się na nią dwa niskie pawilony, flankujące wspomnianą już uliczkę idącą od łuku triumfalnego, co otwiera

widok na *Carrière* i *Palais de l'Intendance*. Istotnym elementem kompozycji są tu wspinające kraty kute przez Jeana Lamoura, które zamykają narożniki placu i tworzą bramy wpadających do niego ulic. Do całości założenia należy ponadto park *Pepinière*, przyległy od wschodu do *Hémicycle* oraz dwa dalsze łuki triumfalne, zamykające w znacznej odległości od placu ulice *Saint-Stanislas* i *Sainte-Catherine* (obydwa autorstwa Richarda Mique) i tworzące poprzeczną oś wschód-zachód. Założenie Placu Królewskiego miało się przy tym stać zaczątkiem jednolicie planowanego dalszego rozwoju miasta w kierunku wschodnim. Plac, a raczej zespół placów został więc doskonale wkomponowany w istniejące warunki urbanistyczne i spełniał istotne funkcje użytkowe. Został jednocześnie od początku pomyślany jako autonomiczne dzieło sztuki, monument gloryfikujący króla Francji oraz — w mniejszym już stopniu — jego teścia, ostatniego księcia Lotaryngii.

Ryc. 2. Nancy. Palais de l'Intendance i Hémicycle, zdjęcie lotnicze
 Fig. 2. Nancy. The Palais de l'Intendance and the Hémicycle, aerial photograph

Pomysł zbudowania *Placu Królewskiego* w Nancy wysunął król Stanisław w lipcu 1751 r.¹² Projekt założenia, którego centralnym punktem miał stać się pomnik Ludwika XV, spotkał się jednak z gwałtowną opozycją władz... francuskich, sprzeciwiających się koniecznym wyburzeniom bastionów *Vieille Ville*. Leszczyński przedstawiał więc kolejną wersję projektu, uzyskując w styczniu 1752 r. zgodę intendenta francuskiego, marszałka de Belle Isle. Budowę rozpoczęto w marcu tegoż roku. Inauguracja placu nastąpiła 26 listopada 1755 r., był on jednak jeszcze przez pewien czas wykańczany i rozbudowywany.

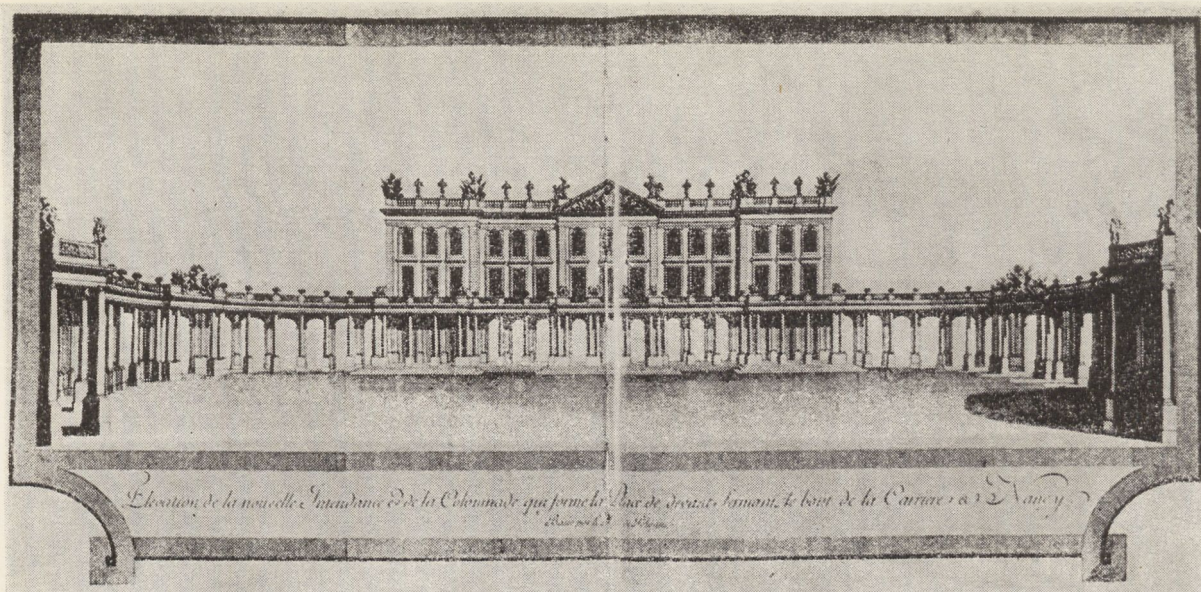
Nie jest celem niniejszego studium ponowne rozpatrzenie wielokrotnie już opracowywanych zagadnień, takich jak geneza urbanistyczna placu, czy analiza stylistyczna składających się na niego budowli. Ograniczy się ono do prześledzenia związków *Place Royale* z architekturą lotaryńską, wraz z wcześniejszymi dziełami Héré, skąd można wyprowa-

dzić nadspodziewanie wiele ważnych elementów założenia, oraz do kilku uwag na temat jego związków z lokalną sytuacją historyczną i ideowymi założeniami mecenatu Leszczyńskiego.

Analizę budowli *Placu Królewskiego* należy rozpocząć, zgodnie z przyjętą wyżej kolejnością opisu, od *Palais de l'Intendance*. Fasadą pałacu¹³, stanowiącego północny biegun założenia, została rozwiązana odmiennie od pozostałych budowli i z pewnością nie jest wśród nich dziełem najbardziej udanym. Porównanie opublikowanego projektu Héré z wersją wykonaną dowodzi, że w trakcie budowy nastąpiły istotne zmiany, polegające przede wszystkim na wprowadzeniu porządków architektonicznych na pierwszym i drugim piętrze (co spowodowało przykre wrażenie ściśnięcia górnej kondygnacji), dalej na rezygnacji z wyróżnienia frontonem ryzalitu oraz na wypełnieniu murem ażurowych — według projektu — arkad galerii *Hémicycle*

¹² Jan K. Ostrowski, *L'oeuvre architecturale du roi Stanislas en Lorraine 1737—1751*. Nancy 1972 (praca doktorska powielona).

¹³ Wyłącznie fasady budowli składających się na *Plac Królewski* uczestniczą w efekcie artystycznym całości.

Ryc. 3. Nancy. Palais de l'Intendance, projekt Héré. Wg Emmanuel Héré, *Recueil des plans, élévations et coupes (...) des châteaux (...) que le Roy de Pologne occupe en Lorraine...*, Paris, b. d.

Fig. 3. Nancy. The Palais de l'Intendance, the design by Héré. Acc to Emmanuel Héré, *Recueil des plans, élévations et coupes ... des châteaux ... que le Roy de Pologne occupe en Lorraine...*, Paris, b.d.

Zmiany te zostały być może wprowadzone na życzenie intendenta de La Galaizière, a ich autorem, niezależnym od woli Héré, mógłby być kierownik budowy pałacu, młody Richard Mique¹⁴. Abstrahując od negatywnej oceny przekształceń, również i pierwotny projekt nie był dziełem wybitnym, a opierał się wyraźnie na najmniej może udanej budowli Héré, tzw. *Château de Faïence*, wchodzącym w skład założenia pałacowego *La Malgrange* pod Nancy, powstałym w latach 1738—1741 (galerie nieco późniejsze). W projekcie *Palais de l'Intendance* przewidywana niemal identyczna galeria z galeriami w *Malgrange*¹⁵ (architrawowa loggia, arkady w tle). W bardzo podobny sposób zostały one dostawione do korpusu budynku, tworząc wzdłuż całej fasady balkon spacerowy, przedłużony po bokach przez płaskie dachy galerii. *Château de Faïence* był właściwie zespołem pawilonów połączonych galeriami, co znalazło jak gdyby odbicie w podobnym, choć o wiele luźniejszym stosunku *Palais de l'Intendance* oraz pawilonów stanowiących narożniki *Carrière*. Przedstawione wyżej podobieństwa galerii zostały częściowo zatarte przez wypełnienie murem —

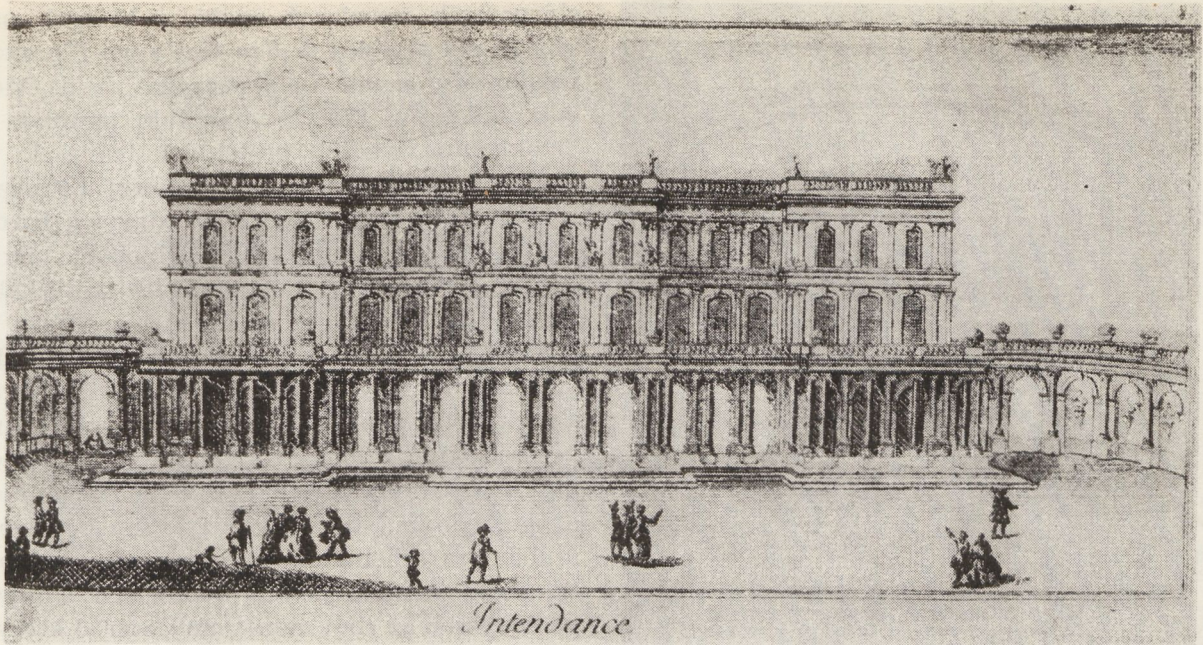
projektowanych jako ażurowe — kolumnad *Hémicycle*, a przede wszystkim przez ich wygięcie, które nadaje placykowi jego charakterystyczny kształt. Łukowate kolumnady są stosowane w architekturze francuskiej wieku XVII (Blois, projekt kolumnady przed kościołem Inwalidów w Paryżu), a jako pierwowzór *Hémicycle* wysuwano — choć z zastrzeżeniami — plac przed kościołem Św. Piotra w Rzymie. Wydaje się jednak, że właściwego pierwowzoru należy szukać w architekturze lokalnej i to w dziele doskonale znanym Héré. Zamek w Commercy, jedna z lotaryńskich rezydencji Leszczyńskiego, ma *avant-cour*, będący jednocześnie placem miejskim o oryginalnym, nerkowatym kształcie. Plac ów, zwany *Fer-à-cheval*, powstał w latach 1714—1717 i jest — jak całe założenie zamkowe — najprawdopodobniej dziełem współpracy Germain Boffranda, Nicolasa d'Orbay i benedyktyńskiego budowniczego Francois Duranda. Héré wykonał wiele prac dla Commercy, a według J. Rau jest nawet autorem stajni pałacowych, przylegających do *Fer-à-cheval*¹⁶. Wydaje się więc bardzo prawdopodobne, że ta właśnie forma placyku podsu-

¹⁴ J. Gau-Gräfin v. d. Schulenburg, o.c., s. 202 n.

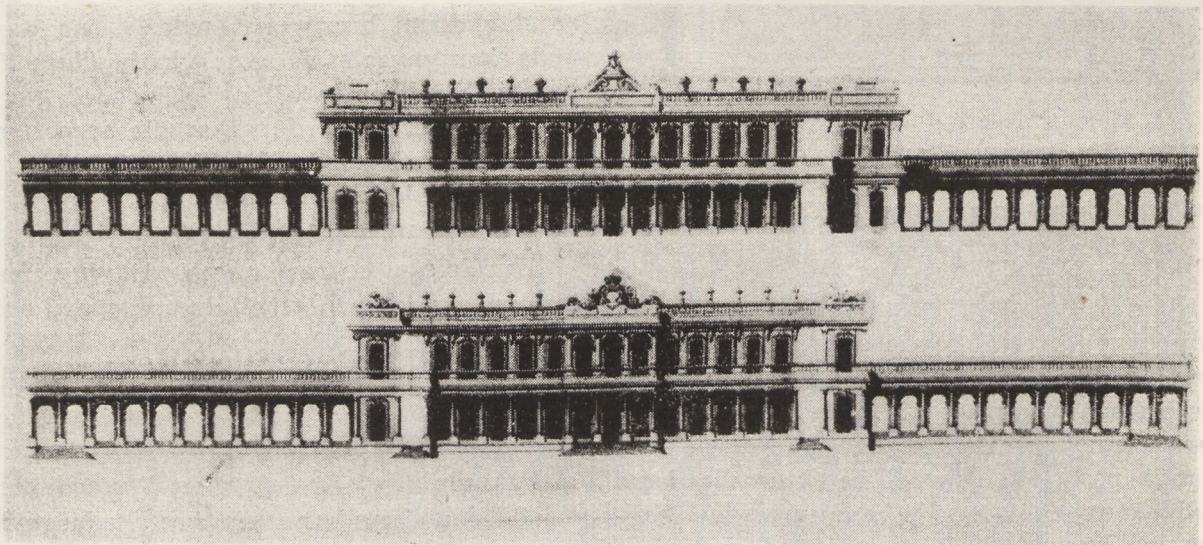
¹⁵ Krzysztof K. Pawłowski, *Francuska myśl urbanistyczna epoki Oświecenia*. Warszawa 1970, s.

60; J. Rau-Gräfin v. d. Schulenburg o.c. s. 239.

¹⁶ J. Rau-Gräfin v. d. Schulenburg, o.c. s. 77 n, a związkach placu Commercy z *Hémicycle* s. 260.

Ryc. 4. Nancy. Palais de l'Intendance — wersja wykonana. Wg [N. L. Michel], o.c.
 Fig. 4. Nancy. The Palais de l'Intendance, the version implemented. Acc. to N. L. Michel, op. cit.

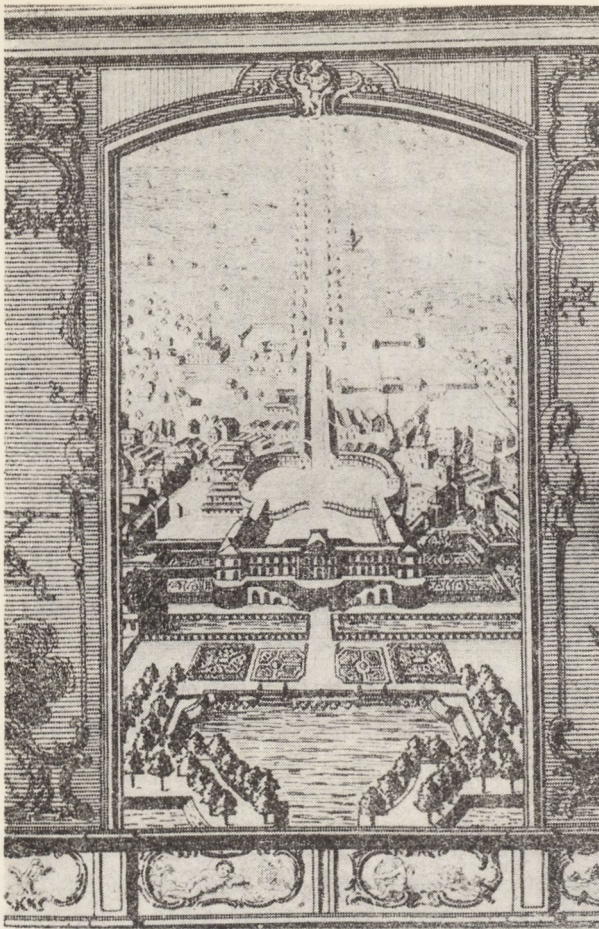

Ryc. 5. Nancy. La Malgrange, Château de Faïence. Wg E. Héré, o. c.
 Fig. 5. Nancy. La Malgrange, Château de Faïence. Acc. to E. Héré, op. cit.

nęła mu pomysł wygięcia galerii Palais de l'Intendance. Rozwiązanie w Commercy jest wyraźnie zależne od placu watykańskiego (zestawienie placu owalnego i czworokątnego, który pierwotnie miał — być może — nawet kształt trapezowaty), dzieło Berniniego byłoby więc dla Hémicycle uchwytnym, ale tylko pośrednim pierwowzorem.

Architektura poszczególnych budynków, tworzących długie pierzeje Carrière, leży

właściwie poza sferą kształtowania artystycznego. Interwencja twórców Place Royale polegała tu tylko na ujednoliceniu fasad starszych domów, które oddziałują wyłącznie jako rytmiczna sekwencja otworów w płaskim licu ściany. Zasadnicze znaczenie dla genezy znacznej części budowli Placu Królewskiego ma natomiast ograniczający wschodnią pierzeję Carrière od południa Hôtel de Craon, dzieło Germain Boffranda z roku 1714. Po

Ryc. 6. Nancy. Commercy — widok zamku z placem *Fer-à-cheval*. Wg E. Héré, o. c.

Fig. 6. Nancy. Commercy, view of the castle with the *Fer-à-cheval* square. Acc. to E. Héré, op. cit.

przeciwnej stronie *Carrière* Héré wznosił pałac *Gielly*, będący niemal we wszystkich szczegółach wierną kopią *Hôtel de Craon*, a rozwiązanie ryzalitu środkowego pałacu Boffranda posłużyło również za wzór dla fasad budynków otaczających właściwy *Plac Królewski*. Drobne zmiany wprowadzone przez Héré do schematu przejętego od Boffranda idą przede wszystkim w kierunku wysmuklenia proporcji i większej dekoracyjności.

Posuwając się w dalszym ciągu ku południowi, należy przypomnieć za innymi badaczami podobieństwo łuku triumfalnego do

obiegowych rozwiązań epoki, z których najbliższe mu są *Arco di San Gallo* we Florencji, zbudowany przez Lotaryńczyka Jeana-Nicolas Jadota w 1739 r. oraz łuki powstałe w Sztokholmie według projektów Jeana de La Vallée z okazji koronacji królowej Krystyny w 1650 r.¹⁷ Łuk triumfalny odgrywa bardzo istotną rolę w kompozycji północnej pierzei *Placu Królewskiego*, stanowiąc wertykalny akcent podkreślający oś założenia, ujęty po bokach przez dwa parterowe pawilony. Takie ukształtowanie wynikało niewątpliwie z przesłanek estetycznych, integrując przestrzennie poszczególne człony założenia¹⁸, a konieczność odsłonięcia bastionów była czynnikiem drugorzędym. Héré posłużył się tu swoim ulubionym schematem kompozycyjnym *a-b-a*. W wielu wcześniejszych budowlach stosował go w sposób aż zbyt monotony, wśród których najbliższą analogię, uwzględniającą również element przestrzennego cofnięcia bloku centralnego, prezentuje pałac Leszczyńskiego w Chanteheux z początku lat czterdziestych. W rezydencji tej Héré zastosował też ćwierćkoliste odcinki krat, łączące pawilon centralny ze skrzydłami bocznymi. Znalazły one wspinałą kontynuację w narożnikach *Place Royale*¹⁹. Skromne pawilony północnej pierzei mają również łatwy do wskazania bezpośredni wzór: są nimi wspomniane budynki stajni w Commercy, doskonale znane Héré, a być może wręcz jego autorstwa.

Zasadniczy schemat kompozycyjny fasad budowli tworzących pozostałe boki placu oparty jest, jak już wspomniano, na *Hôtel de Craon*, przy czym dla ratusza istotny jest ponadto wzór innego dzieła Boffranda w Nancy, tzw. *Louvre*, skrzydła pałacu książęcego, które ustąpiło miejsca *Palais de l'Intendance*²⁰. Wydłużona fasada ratusza jest jednocześnie jednym z końcowych i dość jednostronnie potraktowanym (płaskość związana z jednym, frontalnym punktem widzenia) etapem długiej ewolucji reprezentacyjnego gmachu miejskiego. Wydała ona swe najwybitniejsze dzieła, ze wschodnią fasadą Luwru na czele kilkadziesiąt lat wcześniej²¹.

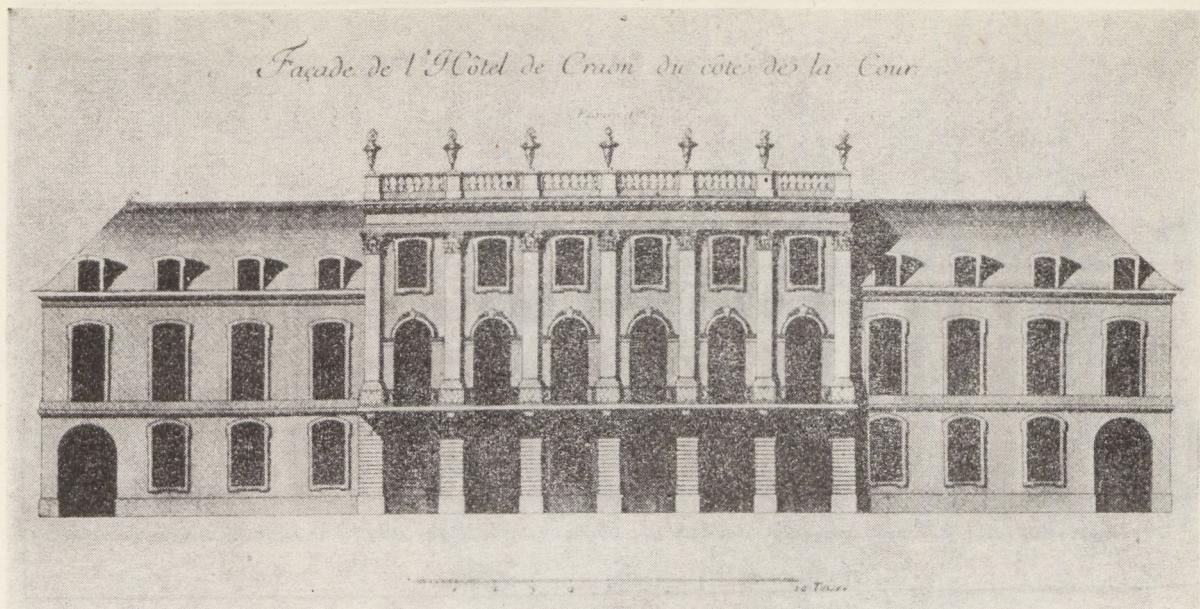
¹⁷ Luis Hautecoeur, *L'histoire de l'architecture classique en France*. T. 3, Paris 1950, s. 489; P. Hordyński, o. c., s. 167 n; J. Rau-Gräfin v. d. Schulenburg, o. c., s. 225 n. Héré mógł znać dzieła La Vallée dzięki rycinom publikowanym przez Jean Marot, *L'architecture française...*, Paris 1971.

¹⁸ P. Hordyński, o. c., s. 167, wbrew opinii Marota, *La genese...*, o. c., s. 73.

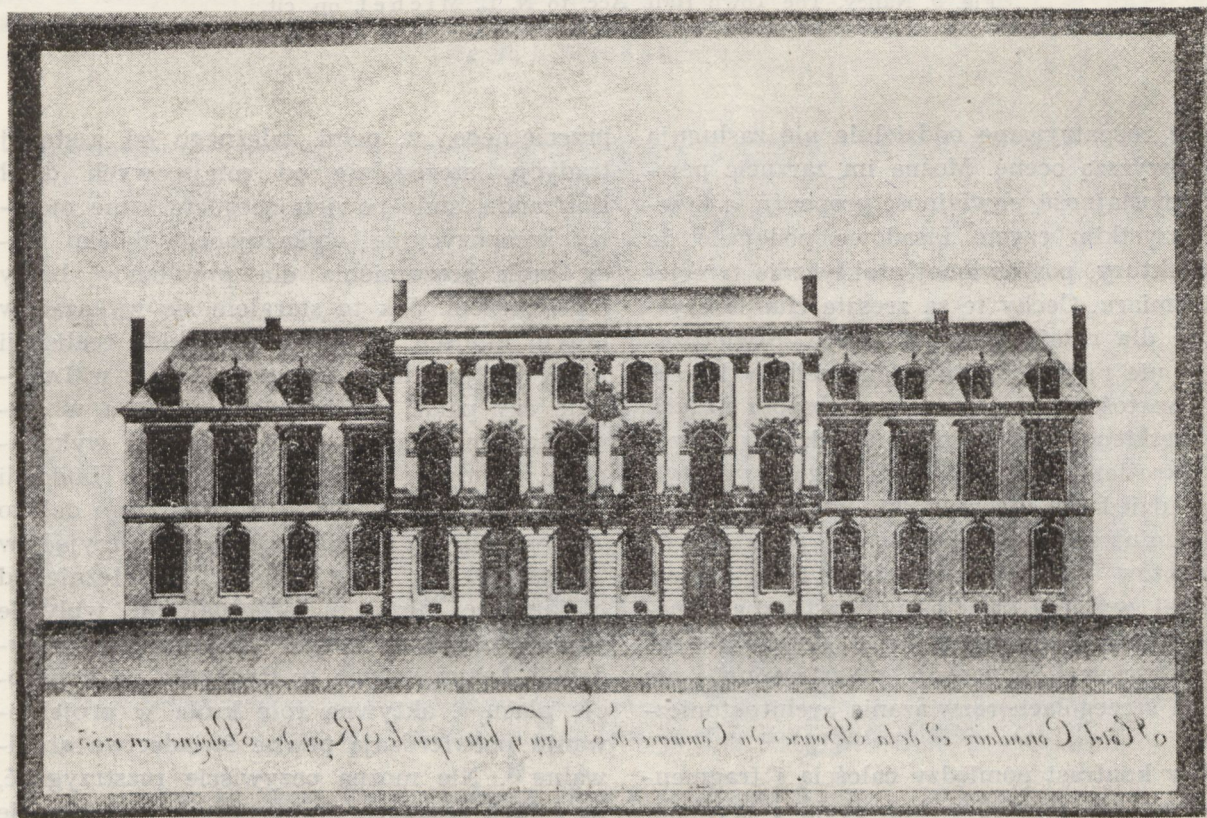
¹⁹ K. Pawłowski, o. c., s. 60; Jan K. Ostrowski, „*Temple de plaisir*”, *niezwykły pałac Stanisława Leszczyńskiego w Chanteheux*. „KAIU”, XIX: 1974, z. 4, s. 308.

²⁰ P. Hordyński, o. c., s. 167.

²¹ Stanisław Mossakowski, *Pałac Krasieńskich w Warszawie (1677—1699)*. [w:] *Folia Historiae Artium*, II: 1965, s. 190.

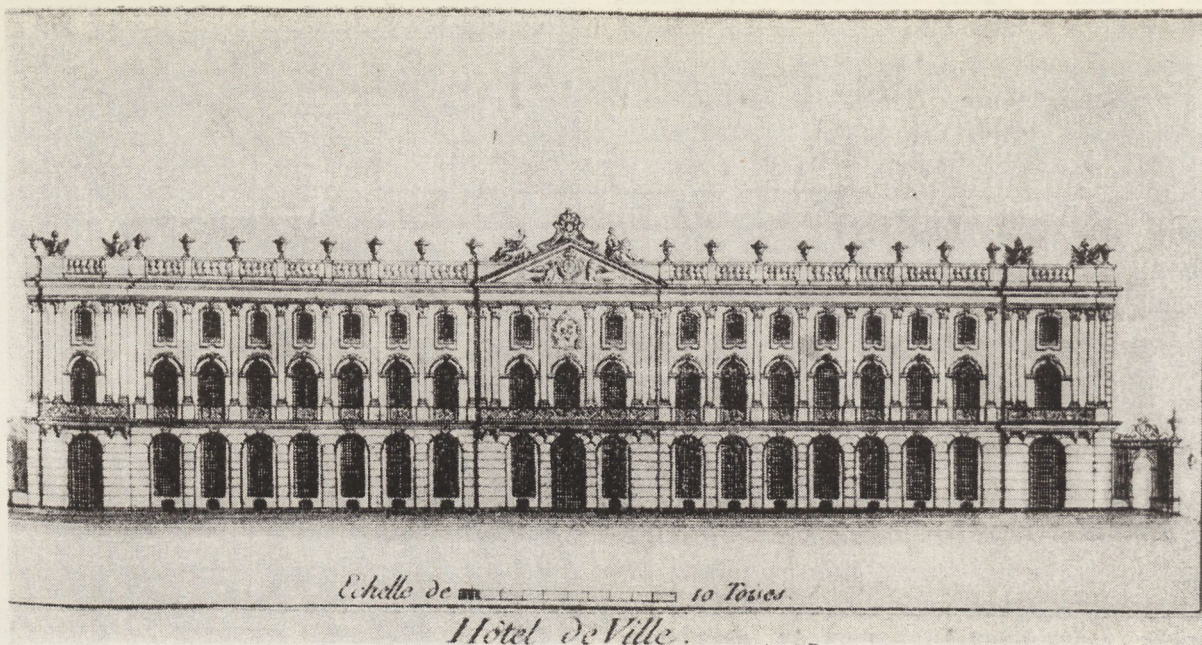
Ryc. 7. Nancy. Hôtel de Craon. Wg Germain Boffrand, *Livre d'architecture...*, Paris 1737—1738
 Fig. 7. Nancy Hôtel de Craon. Acc. to Germain Boffrand, *Livre d'architecture...*, Paris 1737—1738

Ryc. 8. Nancy. Pałac giełdy. Wg E. Héré, *Plans et élévations de la Place Royale de Nancy...*, Paris 1753
 Fig. 8. Nancy. The palace of the stock exchange. Acc. to E. Héré, *Plans et élévations de la Place Royale de Nancy...*, Paris 1753

Przedstawiony materiał dowodzi, że prawie wszystkie budowle składające się na zespół *Placu Królewskiego* mają pierwowzory w dziełach architektury lokalnej oraz we wcześniejszej twórczości samego Héré. Jednocześnie

nie żaden z owych pierwowzorów, wliczając w to nawet dzieła Boffranda, nie należy do osiągnięć naprawdę wybitnych, których znaczenie wykraczałoby poza środowisko lotaryńskie. Również i poszczególne budowle *Place*

Ryc. 9. Nancy. Ratusz. Wg [N. L. Michel], o.c.
 Fig. 9. Nancy. The Town Hall. Acc. to N. L. Michel, op. cit.

Royale rozpatrywane oddzielnie nie zasługują na najwyższą ocenę. Można im zarzucić pewną jednostajność, chwiejność proporcji, a przede wszystkim czysto fasadowe podejście do architektury, pozbawionej praktycznie trzeciego wymiaru. Cechy te są zresztą charakterystyczne dla całej twórczości Héré. Stwierdzenia te nie mają bynajmniej na celu podważenia wartości artystycznych zespołu *Placu Królewskiego* jako całości. Chodzi tu raczej o podkreślenie zjawiska możliwego chyba tylko w dziedzinie urbanistyki, polegającego na powstaniu z mało znaczących, przeciętnych elementów całości oryginalnej i o ogólnie uznanej wybitnej wartości artystycznej. Inaczej mówiąc, znaczenie *Place Royale* polega na całościowej koncepcji przestrzennej, nie zaś na szczegółach rozwiązania architektonicznego.

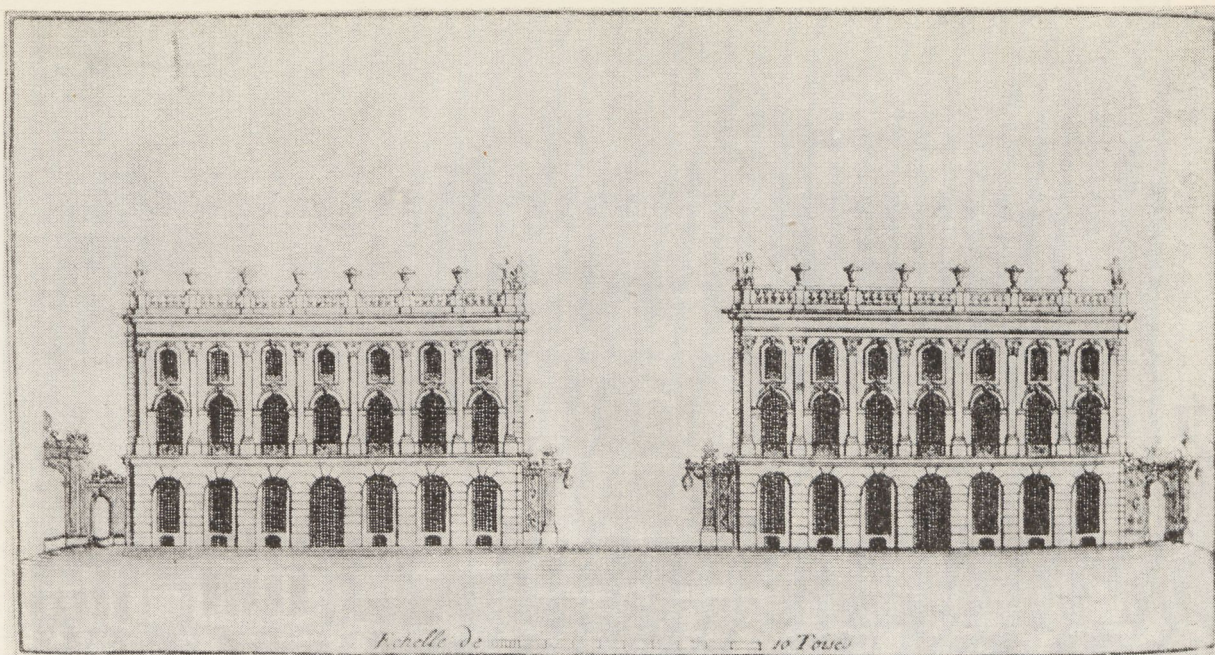
Ów kontrast pomiędzy całością i fragmentem czy też koncepcją i wykonaniem można częściowo tłumaczyć pośpiechem, w jakim przygotowywane były projekty placu. Bardziej prawdopodobne wydaje się jednak inne rozwiązanie. Analiza całej twórczości Héré przedstawia go jako architekta

przeciętnego, w pełni zależnego od zastanej tradycji, szczególnie od miejscowych dzieł Boffranda, stale powielającego te same motywy kompozycyjne, wykazującego daleko idący brak zrozumienia dla problemów bryły i przestrzeni. Jak to starałem się wykazać w innym miejscu, oryginalność takich realizacji Héré, jak pawilony *Kiosque* i *Trèfle* w Lunéville czy pałac w Chanteheux, leżała w sferze koncepcji, a nie dość banalnego wykonania²². Pomysły owych niezwykłych budowli wychodziły z pewnością od króla, jego daleko idący osobisty udział należy też przyjąć w odniesieniu do *Place Royale*. Niezależnie od pociągającej tezy o ewentualnym wpływie układu urbanistycznego wielkopolskiej rezydencji Leszczyńskich w Rydzynie na koncepcję placu²³, aktywną rolę króla w projektowaniu potwierdzają pewne świadectwa archiwalne²⁴. Nie można oczywiście rozstrzygnąć, na jakich zasadach praktycznych układała się współpraca mecenasa i architekta, z pewnością jednak Leszczyński, jako malarz amator, miał wystarczające przygotowanie by własnoręcznie wykonywać wstępne projekty. Fakt włączenia do powstającego założenia istnieją-

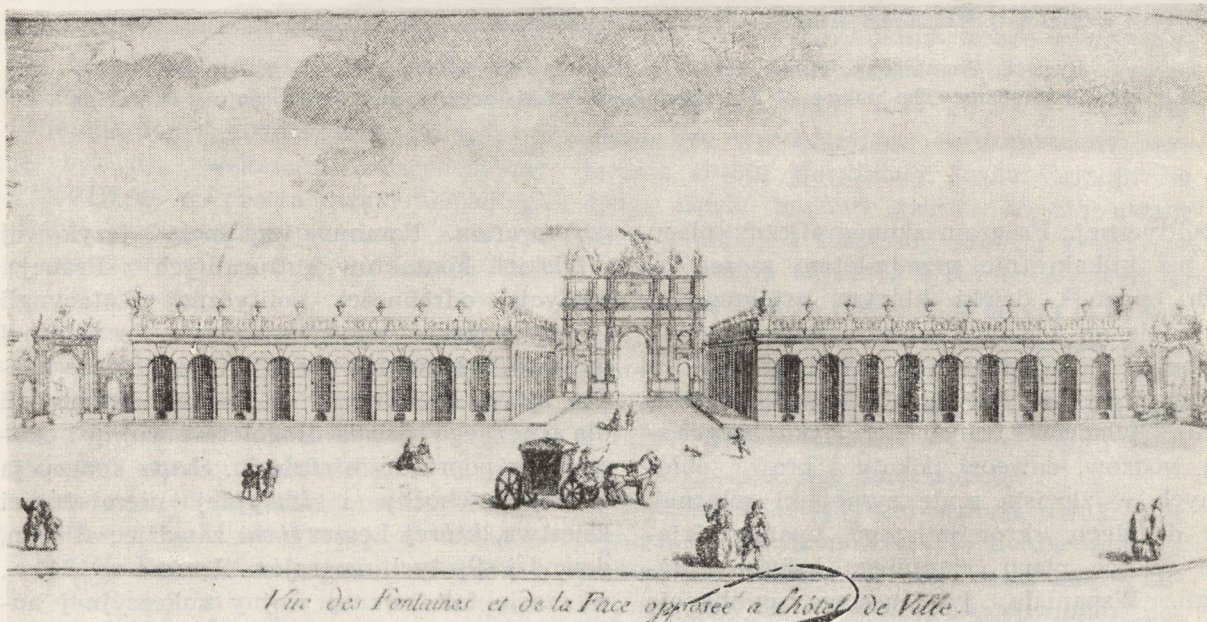
²² J. K. Ostrowski, „*Temple de plaisir*”..., o.c., s. 310; tenże: *Nurt egzotyczny w architekturze Stanisława Leszczyńskiego w Lotaryngii*, „KAIU”, XVII: 1972, s. 161 i 175.

²³ W. Ostrowski, o.c., s. 191 n.

²⁴ Leszczyński był co najmniej obecny przy wykonywaniu planów, zob. J. Marot, *La genèse...*, o.c., s. 59 — list z epoki: *Ce prince (...) manda sur le champ son architecte s'enfermat avec lui et fit tracer un nouveau plan...*

Ryc. 10. Nancy. *Hôtel de Fermes* i *Pavillon Jacquet* (pierzewa wschodnia placu). Wg. [N. L. Michel], o. c.
 Fig. 10 Nancy. The *Hôtel de Fermes* and *Pavillon Jacquet* (the eastern frontage of the square). Acc. to
 Wg [N. L. Michel], o. c.

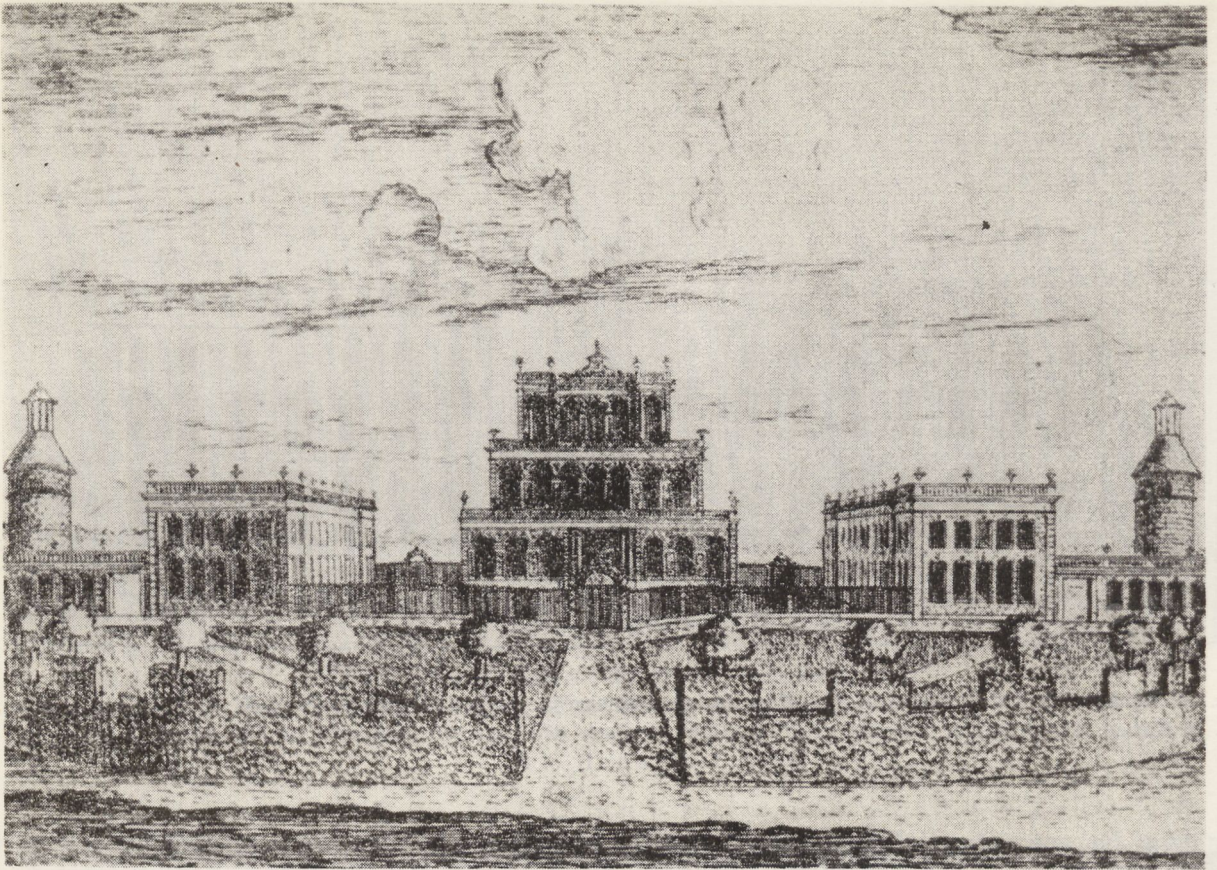

Ryc. 11. Nancy. Pierzeja północna *Placu Królewskiego*. Wg N. L. Michel, o. c.
 Fig. 11. Nancy. The northern frontage of the *Palace Royale*. Acc. to N. L. Michel, op. cit.

cych wcześniej elementów jest typowym przejawem dążności króla do realizowania swych planów możliwie najmniejszym kosztem, a bez szkody dla ostatecznego rezultatu. Owo zasłużone oddanie królowi tego, co królewskie, nie zmierza przy tym do umniejszenia roli Héré na rzecz Leszczyńskiego, pozwa-

ła jednak lepiej zrozumieć złożoną strukturę wybitnego dzieła, jakim jest i pozostanie *Place Royale*.

Podobnie jak geneza architektury *Placu Królewskiego*, również i treści ideowe założenia wymagają kilku uwag natury historycz-

Ryc. 12. Chanteheux. Pałac Stanisława Leszczyńskiego. Wg ryciny z XVIII w.
 Fig. 12. Chanteheux, The palace of Stanislas Leszczyński, acc. to an XVIIIth century engraving

no-politycznej. Program ikonograficzny placu był już kilkakrotnie przedmiotem szczegółowych badań²⁵, dzięki którym ustalono, że składa się on z dwóch zasadniczych wątków: głównego, poświęconego Ludwikowi XV, a posługującego się stałymi atrybutami i określeniami władców francuskich jako zwycięskich wodzów, dawców pokoju i prawa, obelczonych w złocistą szatę symboliki solarnej, oraz drugiego, skromniejszego, upamiętniającego twórcę placu, ostatniego księcia Lotaryngii. Wspaniała, jubileuszowa publikacja Pierre Marota już w podtytule *Image de la réunion de la Lorraine à la France*²⁶ sumuje ideowy wydźwięk całości założenia. Wydaje się jednak, że nie negując słuszności ustaleń szczegółowych, należałoby zmienić nieco akcent tak przedstawionej syntezy symboliki placu: nie *réunion*, będąca projekcją dwudziestowiecznego patriotyzmu francuskiego, a *incorporation*.

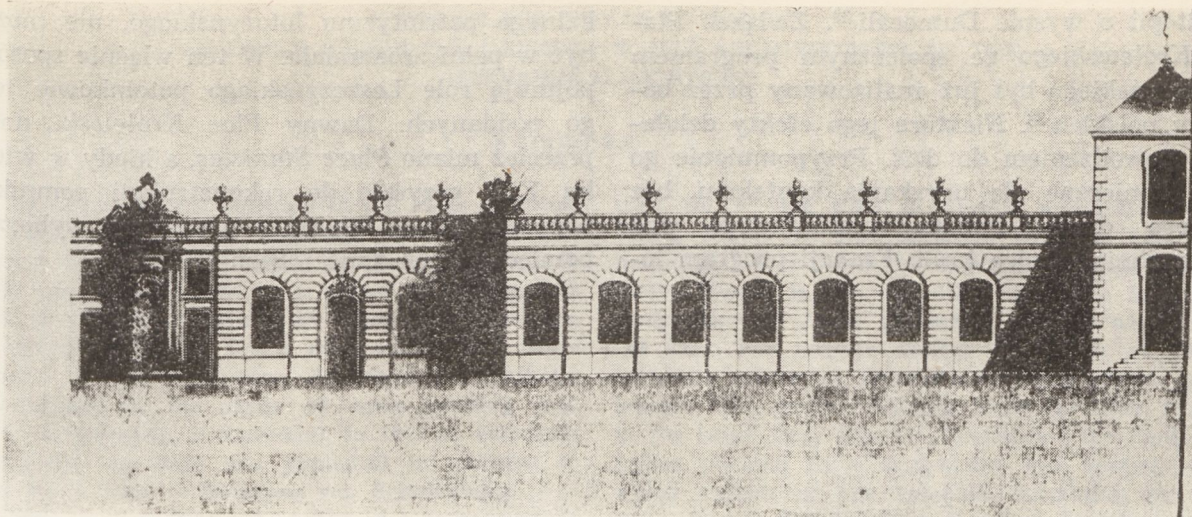
Pomimo wspólnoty językowej i bliskich kontaktów kulturalnych z Fraucją, tradycja odrębności politycznej Lotaryngii i przywiązanie jej mieszkańców do własnej dynastii były w połowie XVIII w. jeszcze bardzo żywe. Nie budziły z pewnością sympatii dla potężnego sąsiada długoletnie wojny i okupacja w poprzednim stuleciu. Sama koncepcja czasowej choćby i fikcyjnej niezależności księstwa, której Leszczyński zawdzięczał tron, dowodzi siły tych nastrojów. Jeszcze w 1744 r., w czasie tak zwanej wojny sukcesyjnej austriackiej, obawiano się czynnej sympatii ludności Nancy dla zagrażającej miastu armii cesarskiej pod wodzą... ks. Karola Aleksandra Lotaryńskiego²⁷.

Jest przy tym istotne, że działalność administracyjną i architektoniczną Leszczyńskiego oceniano w Lotaryngii przez pryzmat wierności lub odstępstwa od tradycji jego po-

²⁵ J. Marot, *La Place Royale...*, o.c.; P. Hordyński, o.c.; J. Rau-Gräfin v. d. Schulenburg, o.c.

²⁶ J. Marot, *La Place Royale...*, o.c.

²⁷ Tenże, *La genèse...*, o.c., s. 54 n; Cte d'Haussonville, *Histoire de la réunion de la Lorraine à la France*. T. 4, 1850, s. 500 nn.

Ryc. 13. Commercy. Stajnie pałacowe. Wg E. Héré, *Reçueil des plans...*, o.c.
 Fig. 13. Commercy. The palace stables. Acc. to E. Héré, *Reçueil des plans...*, op. cit.

przedników. Porównanie Stanisława z ks. Leopoldem miało być dowodem akceptacji i uznania poddanych dla króla, którzy reagowali jednak otwartą niechęcią, kiedy ten — ich zdaniem — tradycji miejscowych nie szanował, jak to miało miejsce przy przebudowie kościoła *Notre Dame de Bonsecours w Nancy*²⁸. Nieunikniony historycznie związek z Francją był dla większości Lotaryńczyków połowy XVIII w. po prostu utratą niepodległości. Pełne stopienie się prowincji z całym krajem miało przyjść później, za czasów Rewolucji i Napoleona.

Na zakończenie warto przyjrzeć się jeszcze intencjom, jakimi kierował się król Stanisław zakładając Plac Królewski. Wszystkie teksty oficjalne, jak również i zrealizowany program ikonograficzny założenia świadczą, że chodziło tu o jeszcze jeden monument monarchiczny, jakich wiele powstało we Francji w wiekach XVII i XVIII. Patrząc na zagadnienie od tej właśnie, oficjalnej strony, zakwestionowana wyżej teza Marota nie budzi zastrzeżeń. Leszczyński, z typowym dla siebie zamiłowaniem do niezwykłych pomysłów podkreślał, że jest to jedyny w historii przykład ufundowania pomnika ku czci swego... następcy²⁹. Trzeba jednak zauważyć, że król Stanisław realizo-

wał swą koncepcję wbrew zdecydowanej opozycji przedstawicieli Ludwika XV, którzy zadawali się ustawieniem pomnika królewskiego na rynku Nowego Miasta³⁰. Leszczyński był całkowicie lojalny wobec swego zięcia i suwerena, jednakże olbrzymie koszty i wysiłki poniesione przy budowie placu nie mogą być wystarczająco wytłumaczone wyłącznie chęcią gloryfikacji króla Francji. Na drugi aspekt budowy zwraca zresztą uwagę tekst powstały z inspiracji samego króla: „ce qui contribuira en outre à l'ambelissement de ladite ville et à la commodité de ses habitants par une communication spacieuse de ladite place ... avec une distribution des rues nouvelles”³¹. Plac służyć miał więc również, a raczej przede wszystkim upiększeniu miasta i wygodzie jego mieszkańców.

Leszczyński, kaprysem historii, dwukrotnie wyniesiony na tron Polski i dwukrotnie go pozbawiony, znalazł wreszcie jako księżę Lotaryngii pole do wykazania swych umiejętności jako władca. Zachowując pełną lojalność wobec Francji, na terenie swego księstwa świadomie realizował program urzeczywistnienia choć na małą skalę oświeconego państwa idealnego, sformułowany w nieco naiwnej, ale pełnej dobrej woli i typowej dla epo-

²⁸ Jan K. Ostrowski, *L'église Notre-Dame de Bonsecours à Nancy*. „Le Pays Lorrain”, 56: 1973, s. 28.

²⁹ (N. L. Michel), o.c., wyd. 1762, s. 15.

³⁰ J. Marot, *La genèse...*, o.c., s. 55 n.

³¹ (N. L. Michel), o.c., s. II.

ki utopii o wyspie Dumocali³². Związek *Placu Królewskiego* ze społecznym programem Leszczyńskiego był już analizowany przez badaczy polskich³³. Niektóre jego efekty działają z powodzeniem do dziś. Przypomnienie go było konieczne dla uzyskania kontekstu, bez którego dzieło Polaka, realizującego pod zwierzchnią władzą króla Francji program lo-

kalnego patriotyzmu lotaryńskiego, nie może być w pełni zrozumiałe. W ten właśnie sposób pojmują rolę Leszczyńskiego potomkowie jego poddanych. Dawny *Plac Królewski* nosi przecież miano *Place Stanislas*, a kiedy w wieku XIX przyszło do rekonstrukcji pomnika pośrodku placu, nie wahano się przy wyborze pomiędzy *Bien-aimé* i *Bien-faisant*.

³² (Stanisław Leszczyński), *Entretien d'un Européen avec un insulaire du royaume de Dumocala...* Paris 1752.

³³ Zob. przede wszystkim W. Ostrowski, o.c.

THE PLACE ROYAL IN NANCY.
REMARKS ABOUT THE GENESIS OF THE ARCHITECTURE AND THE
IDEOLOGICAL CONTENT

Summary

The architectural complex of the *Place Stanislas* in Nancy, founded by Stanisław Leszczyński and erected by Emmanuel Héré in the years 1752 to 1758, has been subject to a series of monographs both in French literature (C. Pfister, P. Lavedan, P. Marot) and in the Polish (W. Ostrowski, P. Hordyński). It has also been discussed in synthetic elaborations in the range of town-planning (e.g. A. E. Brinckmann, P. Lavedan). In 1973 an elaborate monograph on Héré was published in addition to this, by J. Rau — Countess v.d. Schulenburg.

This work is thus not aiming at a re-assessment of all the aspects of the urbanistic origins of the square or the matters of the style of its architecture or the whole of its ideological program. Based on an individual research into the patronage of Stanisław Leszczyński in Lorraine, an attempt will be made, on the other hand, to place the *Place Royale* square in the hitherto overlooked context of local Lorraine art or of the earlier works of Héré.

Almost all buildings making up the *Place Royale* complex possess illustrable local models. The *Palais d'Intendance*, which constitutes the northern pole of the complex is clearly modelled on the so-called *Château de Faïence*, built to Héré's design in the years 1738—1741, and which was part of the Leszczyński residential complex of *La Malgrange* near Nancy. The particularly close similarity enters the question when we compare the pavillion of *La Malgrange* with the design for the *Palais de l'Intendance*, which became altered during the construction phase. The proportions of both buildings with their less well resolved upper storeys are similar and the galleries were resolved identically, in the characteristic way they are juxtaposed with the façade. The galleries of the *Palais de l'Intendance* were curved in a semicircle, forming with the façade an oval fore-court, the so-called *Hémicycle*. The model for this solution was certainly the small square called *Fer-à-cheval*, which was created at the beginning of the XVIII as the fore-court of Leszczyński's castle in Commercy. Héré, having worked considerably in Commercy must have known layout well and could have been, perhaps, the designer of the palace stables adjacent to that square.

The next important model is the *Hotel de Craon*, erected to the design of Germain Boffrand in 1714, and which constitutes the eastern wall of the square, *La Carrière*, one of the main members of the layout. On the opposite side of *La Carrière*, the Stock Exchange (*Bourse*) was built, being a faithful copy of the palace, and the compositional scheme of its central projection (the rusticated plinth, the enormous order of pilasters and the shape of the openings) was utilised in designing the buildings surrounding the *Place Royale* itself.

The triumphal arch, which constitutes the passage from *La Carrière* to the actual square is a repetition of the current forms which had been

used for a long time in French architecture (*La Valée*, *Jadot*). Its juxtaposition with the two low buildings, which form the northern frontage of the *Place Royale* is, on the other hand, a favourite composition of Héré, placing a vertical accent on the axis. The nearest analogy to this is at Leszczyński's palace at Chanteheux, where Héré juxtaposed the central building with the side wings in the same way. Also in Chanteheux the motif of grilles planned in a semi-circle was applied, one which makes up the splendid decoration of the *Place Royale*. The buildings flanking the triumphant arch, however, faithfully repeat forms reminiscent of the palace stables at Commercy, may be by the same author Héré.

The façades of palaces surrounding the *Place Royale* are, as previously mentioned, modelled on the *Hotel de Craon*, whereas for the Town Hall (*Hotel de Ville*), in addition to this, there is an important model in the form of one of the wings of the Prince's palace in Nancy, erected to the design by Baffrand.

The illustrated models for the buildings, which are part of the *Place Royale* complex are works of local importance or earlier works by Héré. These buildings themselves, taken separately do not merit any high esteem. They can be accused of monotony, unsound proportions and most of all excessive evenness. The whole complex possesses its prominent values only as a whole. Similar differences between concept and execution can be observed in other works by Héré, carried out to commissions by Leszczyński, in which signal ideas, which were the deciding factors in the originality, came most probably from the King. Part of the credit for establishing the *Place Royale* should go to him not only as the founder but also at the co-designer of the original spatial concept.

The ideological program of the square has been correctly appreciated in detail (Marot, Hordyński, Rau-Gräfin v.d. Schulenburg) as a glorification of Louis XV, pushing the founder into the background. On the other hand the theory of P. Marot that the square was to be a monument to the uniting of Lorraine with France is the source of some dissent. The existence of local Lorraine patriotism, very much alive in the mid-XVIII century, will not permit such an interpretation, the more so since Leszczyński, maintaining loyalty towards France tried to uphold local political and cultural traditions. His activity in the economic, social and cultural fields was the conscious implementation of a wide program of enlightened reforms, formulated by the King in his writings. It is essential significance, the *Place Royale* is thus a picture of the ideal country, which an exiled Polish King endeavoured to create, on the scale accessible to him, for his Lorraine subjects.

Translated by
Charles Vincent